

बाबुजींची सांगीतिक कामगिरी

अशोक दामोदर रानडे

(मूळ प्रसिद्धी - साप्ताहिक विवेक, संपा. दिलीप करंबेळकर, शब्दांकन - रुचिरा इंगळे, मुंबई, सप्टेंबर, २००२)

बाबूजींशी अनेक प्रकारे संबंध आला. एकतर चाहता म्हणून. लहानपणापासून त्यांचे गाणे आणि त्यांचे संगीत कानावर पडले. आमच्या घरी रेडिओ उशिरा आला. चित्रपट बघायची प्रथाही कमी पण त्यामुळे जे काही ऐकायला मिळायचे ते मनःपूर्वक ऐकले जायचे. सुट्ट्यांमध्ये पाहिलेले चित्रपट तर मनात चांगलेच घोळत रहात.

पुढे संगीताचा अभ्यास करायला लागल्यावर बालगंधर्व, मा. कृष्णराव, भावगीतांचा जमाना आणि बाबूजींचा जमाना अशी मराठी सुगम संगीताची पर्वे तयार होतात असे जाणवले. अभ्यासक या नात्याने विविध माध्यमांवरचे बाबूजींचे सांगीतिक प्रभुत्व चांगलेच प्रत्ययाला आले. ध्वनिमुद्रिका, आकाशवाणी, चित्रपट या सर्व माध्यमांत संगीत वावरते- पण एकाच पद्धतीने नव्हे. याची पूर्ण जाणीव ठेवून प्रभावी संगीत निर्माण करणाऱ्यांत बाबूजींचा अग्रक्रम सहज ध्यानात आला. अभ्यासक म्हणून आणखीही एक गोष्ट लक्षात आली. त्यांचे स्वतःचे गाणे भावपूर्ण होते पण भावुक नव्हते. सुरेल होते पण लय, ताल, शब्दोच्चार यांना विसरून जाण्यासारखे सुरेलपण त्यांना मान्य नव्हते. शब्दांचे उच्चार स्पष्ट असले तरी खडखडीत नसावेत, आघात दिला तरी शब्दाला धक्का बसू नये अशी खबरदारी घेणे त्यांच्याइतके फार थोड्यांना जमले. ज्याप्रमाणे बालगंधर्वांनी "अनृतचि गोपाला" म्हटले की यांना पहिला शब्द इतका सहज कसा उच्चारता आला याचे आश्चर्य वाटे तसेच बाबूजींच्या अनेक उच्चारांबाबत जाणवत राही. मा. कृष्णराव मारवा किंवा जोगिया गात तरीही एक प्रसन्नतेचे पुट त्यांच्या गायकीवर सतत असे तसेच बाबूजींच्या गायनात एक प्रौढ प्रसन्नपण होते. त्यांच्या लावणी गायनातसुद्धा प्रौढ शृंगार जाणवे. मला नेहमी वाटे की हा गृहस्थ स्मित करू शकेल पण खदखदा हसू शकणार नाही! शिवाय त्यांनी इतरांकडून गाणी गाऊन घेतानाही खास कुशलतेने आवाज वळवले आहेत असे लक्षात येई. संगीतदिग्दर्शक केवळ दिशा दाखवत नाही, त्या दिशेने स्वतः चालून दाखवतो असे बाबूजींच्या संगीताबाबत म्हणावे लागेल.

नंतर संबंध आला तो निरनिराळ्या संस्थांच्या संग्रहालयांमध्ये त्यांची कामगिरी नोंदवली जावी म्हणून ध्वनिमुद्रणे इ.करिता. अशा वेळेला ते बरेच मोकळेपणे बोलत. आपल्या मनात काय होते, आपल्याला काय आवडते, आपल्याला काय करावेसे वाटले आणि प्रत्यक्षात काय करणे जमले या सर्वांविषयी ते स्पष्ट बोलत. प्रत्यक्ष मुलाखतीत काय घ्यायचे हे ठरविण्याआधी काय घ्यायचे नाही याचीही चर्चा व्हावी लागते! ती मोकळेपणी झाली नाही तर सगळाच मामला यांत्रिक आणि चाकोरीतल्या पत्रकारितेसारखा होतो. असे बाबूजींबाबत झाले नाही कारण त्यांचा मनमोकळेपणा.

मला आठवते की त्यांनी भावपूर्ण गाण्याबाबत आपल्याला कुंदनलाल सहगल कसा श्रेष्ठ वाटला आणि का हे सोदाहरण स्पष्ट केले होते. त्याचप्रमाणे बालगंधर्व आणि मा. कृष्णराव यांचे आपल्यावर झालेले संस्कार किती खोलवरचे आहेत हेही त्यांनी गाऊन समजावले होते. त्यांना मी जेव्हा विचारले की तुम्ही बंगालमध्ये वगैरे इतके फिरलात पण तिथल्या वा इतर गायन परंपरांचा प्रभाव तुमच्या संगीतात कसा दिसत नाही. तेव्हा ते क्षणभर थांबून म्हणाले होते तसे सर्व चांगले संगीत सारखेच असते पण मला मराठी मन सहजपणे उमजते. आणखीही एक प्रश्न काहीसा बोचरा होता. मी त्यांना म्हटले की तुम्ही शास्त्रोक्त गायनफारसे शिकला नाहीत याची खंत वाटते का? कारण तुम्ही राग वगैरे वापरता पण रागांचा विस्तार करता असे वाटत नाही. ते म्हणाले होते, "मी वामनराव पाध्यांकडेशिकलो तेच थोडेसे शिक्षण. बाकी सर्वकानाने टिपलेले संगीत. तेव्हा सुरावटी उचलणे, त्यांना फुलविणे, त्यांच्या

आधारे गायन खुलविणे एवढेच जमले." म्हणूनच मला वाटते त्यांच्या संगीतात यमन, भूप, ललत इ. मंडळी वारंवार येत. खरा ठसा उमटत राही तो आकर्षक चालींचा.

त्यांचे गीतरामायण हा एक इतिहास आहे. पुनःपुन्हा रामकथा आळवावीशी वाटणे ही भारतभर घडणारी गोष्ट आहे. महाकाव्यातल्या कथांना वेगवेगळ्या प्रकारांनी मनावर ठसवत ही गोष्टप्रत्येक पिढीला सांस्कृतिक गरज म्हणून आवश्यक भासत असते. याच गरजेचा मराठी आविष्कार म्हणजे गीतरामायण. म्हणूनच मला वाटते की, त्यांना आकाशवाणी हे माध्यम आणि कथा सांगण्याची गरज यांची सांगड घालता आली. वाल्मिकीने आपल्या रामायणात लव आणि कुश यांना पाठ्यसंगीताचे धडे दिल्याचे वर्णन आहे. वर्णन अगदी तपशीलवार आहे. कथा सांगायची तर गाणे फार नसावे, वाद्ये फार नसावीत, कथेचे विभाग पाडावेत, पेलेल अशा आणि समजेल अशा लयीमध्ये गायन व्हावे आणि विशिष्ट टप्प्यावर गायनात खंड ठेवावा इ.इ. या सर्व परंपरेला आधुनिकतेचा साज चढवूनही त्याचे भारतीयत्व परिणामकारकरित्या आमच्यापर्यंत पोहोचविणारी बाबूजींची प्रतिभा हा मराठी मनाचा भारतीय संदर्भात झालेला श्रेष्ठ अवतार आहे.
